

Kunnen de gemeenten het religieus erfgoed redden?

De Kerk-bed & breakfast in het Friese Schettens. Voor de maandelijkse kerkdienst gaan de bedden er even uit. Beeld Lars van den Brink

In de komende jaren zullen honderden kerken de deuren moeten sluiten. Wat gaat er met al dat religieus erfgoed gebeuren? Het kabinet wil dat Nederlandse gemeenten er plannen voor gaan maken. Daar staan de gemeenten voor in de rij. Maar is daarmee de toekomst van al die kerkgebouwen gewaarborgd?

Bas Roetman 4 juli 2020, 11:33

Eigenlijk ging het prima met de Protestantse Gemeente Schettens, Schraard en Longerhouw, midden op het Friese platteland. Ja, het kerkbezoek liep terug, maar de kerkgemeente kon financieel nog een tijdje vooruit. Toch

besloot de protestantse gemeente toen – we spreken over ruim tien jaar geleden – om alvast na te denken over de toekomst. “Want ook al ging het goed, we wisten: dit gaat niet eeuwig duren”, vertelt kerkrentmeester André Buwalda (48).

De kerk riep een speciale denktank in het leven, bestaande uit kerkleden en andere dorpsbewoners. Die moest gaan nadenken over wat er moest gebeuren met de drie dure kerkgebouwen in de drie dorpjes. Al snel lag er een plan: drie weekenden per maand is de kerk in Schettens nu in gebruik als bed-and-breakfast, een keer per maand is er op zondag een kerkdienst. Buwalda: “Dat was toen best wel revolutionair.”

Als het aan de gemeente Súdwest Fryslân ligt, volgen lokale kerken het voorbeeld van Schettens, door op tijd na te denken over de toekomst van hun gebouwen. Súdwest Fryslân is een van de zes proefgemeenten die in 2018 door minister van cultuur Van Engelshoven zijn aangewezen om een zogenoemde kerkenvisie op te stellen: een toekomstplan voor de kerkgebouwen in een gemeente.

Nieuwe functie voor honderden kerken

Dat is nodig, want kerken verliezen in rap tempo hun religieuze functie. Van de bijna 6900 kerken in Nederland heeft een kleine 1400 inmiddels een andere bestemming, bijvoorbeeld als woning, als buurthuis, of als boekhandel, zo bleek vorig jaar uit onderzoek van deze krant. Soms worden kerken gesloopt. De verwachting is dat in de komende jaren voor nog eens honderden kerken een nieuwe functie moet worden gezocht. Niet zelden gaan de sluitingen en herbestemming met veel emoties gepaard: het gebouw was decennialang voor veel kerkgangers een thuis, waar gedoopt, getrouwd en gerouwd werd.

Ooit werd de sluiting en leegstand van kerken vooral gezien als een probleem van de kerken zelf, maar dat is veranderd. Het is, zo klinkt het, een probleem van de hele samenleving. Want, zo blijkt, een geslaagde herbestemming is goed voor de leefbaarheid in een dorp of wijk. Daarom heeft Van Engelshoven de Nationale Kerkenaanpak gelanceerd, waarvan de subsidie voor de kerkenvisies een onderdeel is. De minister heeft er een kleine 10 miljoen euro voor beschikbaar gesteld. Alle Nederlandse gemeenten kunnen de subsidie aanvragen, en dat doen ze ook volop: inmiddels heeft 40 procent van de Nederlandse gemeenten het geld aangevraagd, veel meer dan gedacht. De kerkenvisie is dus populair, maar gaat het ook echt helpen?

Dat een toekomstplan voor kerkgebouwen geen overbodige luxe is, bleek uit de enquêtes die de zes proefgemeenten hielden onder kerkeigenaren. In Súdwest Fryslân is een derde van de 158 kerken die de gemeente rijk is al herbestemd, en dat aantal zal de komende jaren toenemen. Naar verwachting verliezen de komende tien jaar nog eens zo'n dertig kerkgebouwen in de Friese gemeente hun religieuze functie.

In de proefgemeente Amersfoort verwacht de helft van de kerkeigenaren over 15 jaar niet meer in het onderhoud te kunnen voorzien. In Rotterdam verwacht liefst een derde van de kerkbezitters dat ze over vijf jaar het gebouw niet meer in stand kunnen houden.

Kerk en gemeente moeten met elkaar in gesprek

Om te voorkomen dat daarmee belangrijk religieus erfgoed verloren gaat, moet het gesprek tussen de gemeente en de kerken worden begonnen. Dat is het allerbelangrijkste doel van een lokale kerkenvisie, zegt Jorien Kranendijk van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De RCE begeleidde de zes proefgemeenten bij het opstellen van hun visie. “De

komende jaren wordt leegstand van kerken een groter probleem. Nu is het moment dat er verbindingen moeten worden gelegd.”

Dat is niet altijd makkelijk, blijkt uit de ervaringen van de proefgemeenten. Kranendijk: “Van nature zoeken die partijen elkaar pas op als zich problemen voordoen, bijvoorbeeld wanneer een kerk het water al aan de lippen staat. Dan is het ingewikkeld nog een goede oplossing te vinden. Als je het voor elkaar krijgt om dat voor te zijn, dan helpt dat enorm.”

Vooraf is er vaak een bepaald wantrouwen tussen kerk en gemeente, zegt Kranendijk. “Veel ambtenaren zijn niet meer opgevoed met het geloof, waardoor ze niet meer goed weten hoe kerkstructuren werken. Zeker de jongere generatie niet. Bij niet-christelijke kerkgemeenschappen speelt ook nog eens mee dat een vreemde taal soms in de weg zit. Aan de kant van de geloofsgemeenschappen zie je dat zij gewend zijn om hun eigen broek op te houden. Als er een probleem is gaat men altijd in de eigen kring op zoek naar het antwoord.”

Besturen zijn vaak te afwachtend

Kerkrentmeester Buwalda van de kerk-b&b in Schettens herkent dat helemaal. “Als kerken zijn we heel erg gehecht aan onze vrijheden, onze zelfstandigheden. Dan zoek je wel eens wat te weinig de samenwerking.” De ernst van de huidige situatie is bij sommige kerkbestuurders nog niet voldoende doorgedrongen, denkt hij. Daar liggen kansen voor de gemeente Súdwest Fryslân.

Beeld Lars van den Brink

“De gemeente kan kerkbesturen helpen door te zeggen: jongens, denk erover na nu het nog kan. Veel kerkbesturen zijn afwachtend, die denken: het zal mijn tijd wel duren. Wij hadden tien jaar geleden gelukkig een vooruitziende blik. We hoefden niet per se, dat gaf rust om het goed te overdenken.”

Buwalda's wens wordt vervuld. De gemeente Súdwest Fryslân schrijft in de concept-kerkenvisie dat zij regelmatige bijeenkomsten met kerkeigenaren, kerkleden, omwonenden en erfgoedpartijen wil organiseren. Veel praten dus, maar gaan al die gesprekken daadwerkelijk leiden tot het behoud van kerkgebouwen?

Rol van gemeentebestuur is beperkt

Die vraag is moeilijk te beantwoorden, omdat het in eerste plaats de kerkeigenaren zijn die bepalen wat er met hun gebouw moet gebeuren. De rol van een gemeentebestuur is daardoor beperkt. “Het is niet zo dat de gemeente in de kerkenvisie kan zeggen: ‘Wij gaan eens even bepalen wat

er moet gebeuren met die kerkgebouwen””, zegt Alwin Kaashoek, die als RCE-procesbegeleider betrokken was bij de kerkenvisies in Rotterdam en Súdwest Fryslân.

“De visie biedt vooral helderheid over welke routes begaanbaar zijn en welke niet, zodat je in de toekomst niet tegenover elkaar komt te staan. Als een eigenaar bijvoorbeeld een kantoorpand van een kerk wil maken terwijl de gemeente juist een maatschappelijk doel voor ogen heeft, dan kun je dat beter vooraf weten.” Daarvoor is het belangrijk dat je wel concrete uitspraken doet over de waarde van individuele kerkgebouwen, zegt Kaashoek. Welke kerken moeten sowieso bewaard blijven, en welke niet? “Dan wordt het natuurlijk heel spannend, want je zult in de toekomst echt keuzes moeten maken.”

Welke keuzes dat dan zijn, daar bieden de visies nog weinig zicht op. De proefgemeenten spreken allemaal het streven uit om zich in te zetten voor behoud van religieus erfgoed, maar hoe blijft vaag. Gemeenten willen vooral meedenken, door bijvoorbeeld soepel om te gaan met wet- en regelgeving rond herbestemming, door een helpdesk in het leven te roepen, door bijeenkomsten te organiseren, door kennis beschikbaar te stellen en tips te geven.

Tenzij het om grote verbouwingen gaat is de eigenaar van een kerk vrij om te doen wat hij of zij wil, zegt Inge Slagter van Súdwest Fryslân. De gemeente kan wel meedenken en advies geven. “Stel, een eigenaar meldt zich bij onze Helpdesk Kerken. Hij wil een theaterzaal van de kerk maken, maar in een straal van 10 kilometer zijn er al meer theaters. Dan zeggen wij: misschien moet je er nog eens goed over nadenken of dat verstandig is.” Een toekomstvisie schrijven die op iedere kerk van toepassing is, kan gewoon niet, zegt Slagter. “Het is allemaal maatwerk.”

Zaanstad: graag meedenken

Ook in proefgemeente Zaanstad heeft de gemeente vooral een dienende rol, zegt beleidsmedewerker Lisa Constant. “We willen niet sturend zijn, maar we denken wel graag mee. We willen vooral voorbereid zijn op de vragen en behoeften die we de komende jaren kunnen verwachten.” Zaanstad is nog druk bezig met de kerkenvisie, naar verwachting is deze dit najaar voltooid. De gemeente neemt vijf kerken extra onder de loep, die representatief zijn voor het lokale religieus erfgoed.

Daarbij is extra aandacht voor de sociaal-maatschappelijke functie van kerken, zegt Constant. “We hebben die vijf kerken de vraag gesteld: wie willen jullie zijn? Wie of wat wil je dienen?” Met die informatie heeft de gemeente in samenwerking met een architectenbureau ‘kerkenpaspoorten’ gemaakt, waarin ook cultuurhistorische en stedenbouwkundige informatie is terug te vinden. Zo wordt per kerk duidelijk hoe de toekomst eruit zou kunnen zien, wat weer tot voorbeeld kan zijn voor andere kerkeigenaren.

Mooi ankerpunt moet blijven

Om de kerkenvisies tot een succes te maken zullen kerken vooral zelf plannen moeten maken, al dan niet in intensief overleg met de gemeente. Het kan nog wel even duren voor de resultaten daarvan zichtbaar worden. “Veranderingsprocessen rond kerkgebouwen duren gewoon een paar jaar, dus we kunnen pas over vijf jaar ‘oogsten’”, zegt Kranendijk van de RCE. “Soms komen er vragen uit de Tweede Kamer hoeveel kerken er al extra zijn herbestemd. Dat weten we gewoon nog niet.”

“Ik hoop dat over tien jaar iedere wijk of dorp nog een mooi ankerpunt heeft in de vorm van een kerk. En dat we een mooie doorsnee kunnen blijven laten zien van de kerkgeschiedenis van Nederland. We zullen niet alle kerken kunnen redden, maar ik heb er alle vertrouwen in dat de kerkenvisies een belangrijke bijdrage gaan leveren aan een oplossing.”

Nieuwe verhalen reeks

Vorig jaar deed deze krant uitgebreid onderzoek naar de herbestemming van kerken in Nederland. Daaruit bleek dat van de bijna 6900 kerken die ons land telt er inmiddels zo'n 1400 een andere bestemming hebben gekregen: ze zijn veranderd in woonhuizen, buurtcentra, ateliers of kantoren. Alle verhalen die toen in de krant stonden zijn terug te lezen via www.trouw.nl/kerkenonderzoek. In de komende periode plaatsen we een nieuwe verhalenreeks over de toekomst van religieus erfgoed in Nederland.

www.trouw.nl/kerkenonderzoek

Lees ook:

Een op de vijf Nederlandse kerken is geen kerk meer

Het is in veel steden en dorpen een gevoelige discussie: wat te doen met een leegstaande kerk? [Trouw bracht in kaart hoeveel kerkgebouwen Nederland telt en hoeveel daarvan een nieuwe bestemming hebben gekregen](#). Katholieke kerken blijken strengere voorwaarden te stellen aan herbestemming dan protestante.

Lees ook:

Op vakantie, naar het theater of sporten: er kan zoveel in een voormalige kerk

Kerken lopen leeg, en om te voorkomen dat de kerkgebouwen leeg blijven, krijgen veel voormalige gebedshuizen een nieuwe functie. Een op de vijf kerken in Nederland is inmiddels getransformeerd. [Drie voorbeelden uit de praktijk](#).

Kerkenonderzoek

- [Trouw en rouwen en nu wonen: gemeenten in actie om verpaupering van kerken tegen te gaan](#)

- Omgebouwd tot zorghuis, nu het kan
- In Halfweg is de kerk maar half weg